

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091):141.131

УТОПІЧНІ ПРОЕКТИ ПЛАТОНА

UTOPIAN PLATO'S PROJECTS

Ярема Н. С.,
аспірантка, Прикарпатський національний
університет ім. Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна), e-mail:
nadjarema@gmail.com

Yarema N. S.,
graduate student, Carpathian National University
of Vasyl Stefaniak (Ivano-Frankivsk, Ukraine),
e-mail: nadjarema@gmail.com

Розглядаються та аналізуються погляди Платона щодо ідеального суспільного устрою, «ідеальної» держави. Розгляд даної тематики зумовлений тим, що значні уявлення про давні соціально-філософські вчення можна скласти на основі пам'яток античної культури, особливо періоду її розквіту (V–IV ст. до н.е.). З мислителів цього часу найважливіші міркування належать насамперед Платону. Метою статті є аналіз та систематизація міркування філософа стосовно «ідеальної» держави та її суспільного устрою.

Ключові слова: утопія, «ідеальна» держава, суспільний устрій, суспільний лад, суспільні стани, ідея, ейдос.

The article deals with and analyzes Plato's views on the ideal social system, the «ideal» state. Consideration of this topic is due to the fact that significant ideas about the ancient socio-philosophical doctrines can be made on the basis of the monuments of ancient culture, especially the period of its heyday (V–IV century BC.). Of the thinkers of this time, the most important considerations are, first of all, Plato. The purpose of the article is to analyze and systematize the reasoning of the philosopher in relation to the «ideal» state and its social system.

Keywords: utopia, «ideal» state, social order, social order, social status, idea, eidos.

Одне з первинних значень слова «утопія» – «блаженне місце» [10]. І справді: такого досконалого, повного блаженства, як у країнах-утопіях, історично відоме нам життя не знає. Але ж вірно й інше: на цих же утопічних просторах уява утопістів створювала і «найбільш пекельне пекло» [10], в буквальному сенсі слова – «залізно-тоталітарну державу», практика якої «перевищує всі ті жорстокі режими, які ми знаємо в історії» [2, с. 54].

Дослідженню творчості Платона присвячені праці А. Ф. Лосева, В. Чаликової, А. Фогта, А. Свентоховського. Серед вітчизняних дослідників чільне місце посідають дослідження утопічного дискурсу Г. Сабат, О. Петрушенко.

Соціально-політичним питанням присвячені декілька творів Платона (427–347 до н.е.). Це – трактат «Держава», діалоги «Політик» та «Закони». У своїх творах Платон говорить про

модель «ідеальної», кращої держави. Ця модель не є описом якого-небудь існуючого ладу, системи, а, навпаки, описується модель такої держави, якої ніде і ніколи не було, але яка повинна виникнути. Платон говорить про ідею держави, створює проект, утопію [1, с. 60], і, зокрема, був одним із перших, хто спробував пояснити причини соціального розшарування, тобто створив теорію соціальної стратифікації. Соціальна структура суспільства, за Платоном, формується внаслідок дії надлюдського розуму [3]. Боги, начебто, створюють душі й розміщують їх на зорях. Душі певний час споглядають вище буття ідей. Наситившись цим спогляданням, вони падають і потрапляють у тілесний світ. У праці Платона «Держава» визначаються світові проміжки часу, на які душі присуджуються до подорожування та очищуючого відкуплення [1, с. 132]. Тілесні душі є нерівними, оскільки різною мірою прилучалися до вищого буття ідей. Нерівність душ, тобто різне володіння ідеями, знаннями, спричиняє нерівність соціальну, певну ієрархію професій, класів. Ця ієрархія починається з філософа, далі йдуть цар, державний діяч, лікар, віщун, поет, ремісник і землероб.

Ідеальна держава трактується Платоном як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті – в полісі. Конструюючи ідеальне суспільство, Платон проводить аналогію між справедливою людиною і справедливою державою. «Займатися своєю справою і не втручатися в чужі – це і є справедливість» [3]. В своїх політичних і соціальних поглядах Платон постійно виходив із грецького принципу міста-держави (полісу). Суспільне життя він уявляє собі тільки в цих вузьких рамках. Точно так як в «Державі» описується устрій маленької військової держави, «Закони» малюють устрій невеликої землеробної держави, яка складається із 5040 сімейств. Саме таку кількість населення має на увазі Платон, говорячи про основне завдання керівництва – піклуватися про те, щоб держава не стала «надто великою, чи надто малою», а також це є мірою для того, щоб в ній не було ні багатства, ні бідності, але щоб всі громадяни володіли середнім достатком [1, с. 139].

Виходячи з постулатів Платона, виділяються такі риси, що притаманні ідеальному полісу:

1) подібність космосу і людської душі, у яких є три начала: розумний, шалений і жадаючий. У державі є три аналогічні початки: дорадчий, захисний й діловий, яким мають відповідати три стани: розумному початку душі відповідають

філософи – правителі, шаленому початку – воїни-охоронці, діловому – землероби і ремісники. Самовільний перехід з нижчого стану до вищого неприпустимий, і є найтяжчим злочином, отже, несправедливим. Крім того, справедливість вимагає відповідної ієрархічної співвідпорядкованості цих початків в ім'я цілого:

2) носіям здатності міркувати (тобто філософам) личить панувати;

3) шаленому початку (тобто воїнам) потрібно бути збройним захистом, підкоряючись першому початку;

4) обидва цих початки управляють початком жаданих (ремісниками, хліборобами та іншими виробниками), які «за своєю природою прагнуть багатства» [3].

5) в ідеальній державі функціонує добре налагоджена система навчання і виховання, яка має сприяти відтворенню трьох станів. Важливу роль у цій системі відіграє не тільки вивчення математики і філософії, а й поширення «благородної вигадки» про те, що хоча люди і народжуються нерівними, їх обов'язок як членів полісу – жити в мирі, злагоді та братерстві.

6) приналежність людини до другого і третього станів, а це класи воїнів-сторожів і правителів-філософів, визначається уже не за професійними, а за моральними критеріями. Моральні якості цих людей Платон ставить набагато вище моральних якостей першого класу [3].

7) аристократична форма правління, що забезпечує керівництво державою кращими і благородними його представниками.

«Ідеальна держава» повинна володіти, щонайменше, чотирима головними чеснотами: мудрістю, мужністю, розсудливістю і справедливістю. Мудрістю не можуть володіти всі жителі держави, але правителі-філософи, обрані людьми, безумовно, мудрі і приймають мудрі рішення. Мужністю володіє більша кількість людей, а не тільки правителі-філософи, але і воїни-правоохоронці [3]. Якщо перші дві чесноти були характерні тільки для певних класів людей, то розважливість повинна бути властива всім жителям, вона «подібна певній гармонії», вона «налаштовує на свій лад рішуче все цілком» [3]. Під четвертою чеснотою – справедливістю – автор розуміє вже розглянутий розподіл людей на стани, касти. Отже, поділ людей на стани має для Платона величезне значення, визначає існування «ідеальної держави» (адже він не може бути несправедливим), і тоді не дивно, що порушення станового ладу вважається найтяжчим злочином.

Основним принципом ідеального державного устрою Платон вважає справедливість. Кожному громадянину держави справедливість відводить особливу роль і особливе положення. Панування справедливості згуртовує різноманітні і навіть різнорідні частини держави в ціле, відображене єдністю і гармонією. Ця найкраща державна система повинна, за Платоном, мати риси моральної і політичної організації, які були б здатні забезпечити державі вирішення найбільш

важливих завдань. Така держава, по-перше, має володіти силою власної організації і засобами її захисту, достатніми для стримування та протидії ворожого оточення, по-друге, вона повинна здійснювати систематичне постачання всіх членів суспільства необхідними для них матеріальними благами, по-третє, вона повинна керувати і направляти високий розвиток духовної діяльності та творчості. Виконання всіх цих завдань означало б здійснення ідеї блага як вищої ідеї, правлячої світом [3].

У державі Платона необхідні для суспільства в цілому функції та види роботи розподілені між спеціальними станами його громадян, але в цілому утворюють гармонійне поєднання. За основу цього Платон взяв відмінність за аналогією з поділом господарської праці. У останньому Платон бачить фундамент всього сучасного йому суспільного і державного ладу. Значення поділу праці для суспільства Платон розглядає не з точки зору працівника, що виробляє продукт, а виключно з точки зору інтересів споживачів. Кожна річ, за Платоном, виготовляється легше, краще і в більшій кількості, «коли одна людина, роблячи лише одне, робить згідно зі своєю природою, у сприятливий час, залишивши всі інші заняття» [3]. Ця точка зору призводить Платона до того, що в поділі праці полягає основний принцип побудови держави, і міста-полісу. Потреби громадян, що становлять суспільство, різноманітні, але здібності кожної окремої особи до задоволення цих потреб – обмежені: «Кожен з нас сам для себе буває, недостатній і має потребу у багатьох» [3]. Звідси необхідність виникнення «міста»: «... коли один з нас приваблює інших або для тієї, або для іншої потреби; коли, маючи потребу з багатьма, ми маємо в своєму розпорядженні до співжиття багатьох спільників і помічників: тоді це співжиття отримує у нас назву міста» [3]. Торгівля, обмін товарами та продуктами необхідні полісу не тільки для зовнішніх зносин, а й унаслідок того ж поділу праці між громадянами держави. Звідси Платон виводить необхідність ринку і чеканки монети як одиниці обміну.

Сам державний устрій Платона передбачає систему поділу людей на стани, і він сучасною політичною наукою визначається як «тоталітарний» [5, с. 582]. Але тут, все ж, трохи пом'якшується можливість переходу з класу в клас, і досягається це шляхом тривалого виховання і самовдосконалення. Перехід такий здійснюється під керівництвом правителів. Характерно, що якщо навіть серед правителів з'явиться людина, що більше підходить для нижчого класу, то його необхідно «понизити» без жалю. Таким чином, Платон вважає, що для добробуту держави кожна людина повинна займатися тією справою, для якої вона пристосована найкраще. Якщо людина буде займатися не своєю справою, але усередині свого класу, то це ще не згубно для «ідеальної держави». Коли ж людина незаслужено із шевця (перший клас) стає воїном (другий клас), або ж воїн незаслужено стає правителем (третій клас),

то це загрожує крахом усій державі, тому такий переступ вважається «вищим злочином» проти системи, адже для блага всієї держави в цілому людина повинна робити тільки ту справу, до якої вона найкращим чином пристосована [3].

Однак для Платона характерно, що у часи загального рабовласницького ладу він не приділяє рабам особливої уваги. У його праці «Держава» всі виробничі турботи покладаються на ремісників і хліборобів. Тут же Платон пише, що в рабство можна навертати тільки «варварів», захоплених під час війни, а не еллінів. Однак він же говорить, що війна – зло, що виникає в порочних державах «зادля збагачення», і в «ідеальній» державі війни варто уникати, отже, не буде і рабів [3]. Це не означає, що автор виступає проти гноблення людини людиною, просто, на його думку, вищі розряди (касти) не повинні мати приватної власності, щоб зберегти єдність. Тим не менш, у діалозі «Закони», де також обговорюються проблеми державного устрою, Платон перекладає основні господарські турботи на рабів і чужоземців, але засуджує війни [4].

У зв'язку з розглянутим поділом людей на стани виникає питання: хто ж візьме на себе відповідальність визначення здатності людини до певної справи? В «ідеальній державі» цю функцію візьмуть на себе правителі-філософи. При цьому вони, природно, будуть виконувати закон, адже закон – найважливіша складова «ідеальної держави», і його виконують всі без винятку. Таким чином, правителі-філософи вершать долі всіх інших людей. Вони не тільки визначають здібності людини, а й здійснюють регламентацію шлюбу, мають право (і повинні) вбивати малолітніх дітей з фізичними вадами (тут, як і в деяких інших випадках, Платон бере за зразок державний устрій сучасної йому Спарти) [3]. Філософи, на основі розуму, керують іншими класами, обмежуючи їх свободу, а воїни наче відіграють роль «собак», що тримають у покорі нижче «стадо». Цим збільшується і без того жорстокий поділ на розряди. Наприклад, воїни не живуть в одних місцях з ремісниками, людьми праці. Люди «нижчого» стану існують для забезпечення «вищих» всім необхідним. «Вищі» ж охороняють і направляють «нижчих», знищуючи слабших і регламентуючи життя решти. Прообраз влади у Платона – це пастух, який пасе стадо. Якщо вдатися до цього порівняння, то в «ідеальній» державі пастухи – це правителі, воїни – це сторожові собаки. Щоб утримати стадо овець у порядку, пастухи і собаки повинні бути єдині в своїх діях, чого і домагається автор. Отже, за висловом К. Поппера, платонівська держава поводиться з «людським стадом», як мудрий, але жорстокосердний пастух зі своїми вівцями [6].

Як і в натурфілософії Платона, у соціальних проектах пануючою є думка про те, що як, по-перше, все часткове визначається доцільним зв'язком цілого [1, с. 149], так і, по-друге, в продуманості життєвого устрою простежується те, що у вищих станах окрема особистість сама по собі ніколи не є ціллю. Все життя повинне, як режомує

В. Віндельбанд погляди Платона, визначатися ідеєю, яка є прообразом речей [1, с. 150].

Можна припустити, що така всебічна дріб'язкова регламентація найважливіших вчинків людини, які вона, за сучасними поняттями, повинна вирішувати сама, призведе до роз'єднання людей, невдоволення, заздрості. Проте в «ідеальній державі», на думку Платона, цього не відбувається, а, навпаки, єдність людей філософ вважає основою такої держави. Згідно ідей Платона, чоловіки і жінки не повинні одружуватися за власною примхою. Виявляється, шлюбом таємно керують філософи, разом паруючи кращих із кращими, а гірших – з гіршими. Після родів діти відбираються і віддаються матерям через якийсь час, причому ніхто не знає, чия дитина йому дісталася, і всі чоловіки у межах стану вважаються батьками всіх дітей, а всі жінки – загальними дружинами всіх чоловіків. Тільки відміна шлюбу і сім'ї дасть державі змогу турбуватися про те, щоб її громадяни залишали нащадків, які володітимуть усіма потрібними якостями. Виникає ідея рівноправності статей, яка для того часу видавалась сучасникам Платона найбільш новаторською [1, с. 151]. Також, за суттю, Платон виступає противником приватної власності: «Ні в кого не повинно бути такого житла чи комори, куди б не мав доступ кожен бажаний» [3]. Таким чином, правлячі класи держави Платона складають начебто «комуністичну єдність». Цей «комунізм» не допускає серед вищих класів бідності чи багатства, а, отже, за логікою автора, знищує серед них чвари.

Якщо говорити про форми правління, то ідеальному (аристократичному) державному устрою Платон протиставляє чотири інших. У «Державі» він пише про те, що головна причина псування суспільств і держав (які колись, за часів «золотого віку» мали «досконалий лад») полягає у «пануванні корисливих» інтересів, що обумовлюють вчинки і поведінку людей. Відповідно до цього основного недоліку Платон підрозділяє всі існуючі держави на чотири різновиди в порядку погіршення державності, «збочення» досконалого типу, наростання «корисливих інтересів» у їхньому ладі [3].

Так, тимократія як влада честолюбців, на думку Платона, ще зберегла риси «ідеального» ладу. Вона з'являється тоді, коли з'являється приватна власність на землю і будинки, відбувається перетворення вільних в рабів. Це веде до виродження ідеальної аристократії і виникнення тимократії. «Там побоятся ставити мудрих людей на державні посади, тому що там вже немає подібного роду простосердних і прямих людей..., там будуть схилитися на бік тих, що люті духом, а також і тих, хто простіший – швидше народжених для війни, ніж для миру, там будуть в почесі військові хитрощі, адже ця держава буде вічно воювати» [3]. У державі такого типу правителі і воїни були вільні від землеробських і ремісничих робіт, а велика увага приділятиметься спортивним вправам. Люди цієї держави відрізняються жадібністю, грубістю і сріблολюбством. Задоволенням, пише Платон,

вони віддаються потай, «тікаючи від закону, як діти від старого батька, адже виховало їх насильство, а не переконання» [3]. Платону ненависні війни, особливо між еллінами. У людей уже помітне прагнення до збагачення, і «через вплив дружин» цей спосіб життя переходить у розкішний, що обумовлює перехід до олігархії.

Олігархія – це «лад, що ґрунтується на майновому цензі» [3]. В олігархічній державі вже є чіткий поділ на багатих (нечисленний правлячий клас) і бідних, які не беруть участь в управлінні і які роблять можливим зовсім безтурботне життя правлячого класу. У цій державі мовби дві держави: одна – бідняків, інша – багатіїв. У бідних з'являється ненависть проти нероб-багатих, яка веде до перевороту в державі та встановлення демократії.

«Демократія, на мій погляд, – пише Платон, – здійснюється тоді, коли бідняки, здобувши перемогу, деяких з своїх супротивників знищать, інших виженуть, а решту зрівняють у громадянських правах і в заміщенні державних посад, що при демократичному ладі відбувається здебільшого за жеребом» [3]. У цій державі буде «повна свобода і відвертість, і можливість робити що хочеш» [3]. У такому суспільстві до влади може прийти людина, яка не має здатності до управління і недоброчесна, але їй виявляється пошана, лише б вона виявила свою прихильність до натовпу. Проте, демократія «п'янить свободою у нерозведеному вигляді» [3], вона ще більше підсилює роз'єднаність бідних і багатих класів суспільства, тому виникають повстання, кровопролиття, боротьба за владу, що може привести до виникнення найгіршої державної системи – тиранії.

Тиранія, на думку Платона, настає таким чином: якщо якась дія робиться занадто сильно, то це призводить до протилежного результату. Так і тут: надлишок волі при демократії приводить до виникнення держави, де взагалі немає волі і всі живуть за примхою однієї людини – «тирана». «З крайньої свободи виникає найбільше і найжорстокіше рабство» [3]. Тиранія – найгірший тип державного устрою, де панують беззаконня, знищення більш-менш видатних людей, підозра щодо вільних думок і численні страсти під надуманим приводом зрад, «очищення» держави від усіх тих, хто мужній, великодушний, багатий.

Головною причиною зміни всіх форм держави Платон вважав псування людських вдач. Вихід з порочних станів суспільства він пов'язував з поверненням до початкового строю – «правління мудрих».

Зображена філософом картина переходу від однієї держави до іншої, по суті, є понятійно-логічною схемою. Разом з тим в ній відображені реальні процеси, що мали місце в давньогрецьких державах (наприклад, зростання майнової нерівності в Спарті, захоплення влади олігархами в деяких полісах тощо), що надавало цій схемі вид політико-історичної концепції. Ідеологічно вона була спрямована проти демократичних вчень про вдосконалення суспільного життя в міру розвитку

знань. Платон прагнув негативно зобразити будь-які зміни в суспільстві, що відхиляються від стародавніх порядків.

Закономірним є виникнення питання: яким же чином Платон, створюючи «ідеальну» державу на засадах розуму, отримав одну з найжахливіших тоталітарних держав? Для того щоб відповісти на це запитання, необхідно усвідомити, що, за словами В. Віндельбанда, філософом «вироблявся проект ідеального суспільства» [1]. Варто, щонайперше, зрозуміти, що Платон мав на увазі під словами «ідеальна держава». По-перше, це держава, що влаштована кращим чином, по-друге (і це важливіше), це сама «ідея держави». «Кращою державою» для Платона є та, у якій всі громадяни її діють спільно. Платон вважав, що всі лиха людей відбуваються через відсутність єдності, постійних чвар, браку хорошого початку. Всі ці явища спостерігаються під час миру, і, навпаки, під час війни існує єдність, і порядок, і загальна мета. Під час війни в людей багато спільного, і вони, завдяки порядку, мудрим начальникам і регламентації життя можуть домогтися того, чого неможливо зробити, живучи так, як заманеться, тобто займаючись не своєю справою. Коли ж їх немає, кожна людина більш-менш вільна, і усі вектори людських бажань спрямовані в різні сторони, – звідси виникає хаос, беззаконня, неможливо провести загальну лінію дій, як це робиться на війні. Тому Платон влаштував життя держави таким чином, щоб люди завжди жили ніби на війні, але, природно, не гинули. Таким життя було в Спарті, що іноді слугувала Платону за взірць для побудови «ідеальної держави». Вся держава, безумовно, отримає набагато більше користі, якщо тесля залишиться теслю, а не почне писати картини, але, за сучасними уявленнями про людські цінності і свободи, платонівська держава є квінтесенцією тоталітаризму. Антиіндивідуалістичну державу Платона можна описати наступною цитатою, що виражає суть тоталітаризму: «...ніхто ніколи не повинен залишатися без начальника – ні чоловік, ні жінка. Ні в серйозних заняттях, ні в іграх ніхто не повинен привчати себе діяти на власний розсуд: завжди – і на війні, і в мирний час – треба жити з постійною оглядкою на начальника і виконувати його вказівки. Нехай людська душа набуває навик зовсім не вміти робити що-небудь окремо від інших людей, і навіть не розуміти, як це можливо. Нехай життя всіх людей завжди буде більш згуртованим і загальним. Бо немає і, ніколи не буде нічого кращого ... у справі досягнення удачі, а також перемоги на війні. Вправлятися в цьому треба з найменших років ... Треба бути начальником над іншими і самому бути в них під керівництвом. А безвладдя повинне бути вилучене з життя всіх людей, і навіть тварин, підвладних людям» [3].

Проте є й другий зміст у платонівського поняття «ідеальна держава». Справа в тому, що для Платона «ідеальне» не тільки «краще», але і те, що є «ідеєю» предмета. Слово «ідея» і близький до нього «ейдос» позначає в Платона «сутність», «форму», «вид», «образ» предмета. «Ідея» у

Платона це те, що є: причина, джерело буття речей, те, що дає їм життя, волю до життя, викликає їхнє буття; зразок, дивлячись на який, Деміург створює речовий світ, наслідуючи «ідеальний»; мета, до якої треба прагнути як до верховного блага; модель, що породжує структуру, принцип речі.

Таким чином, можна припустити, що, створюючи діалог «Держава», Платон, в першу чергу, намагається зрозуміти, з якої «ідеї держави» зі «світу ідей», з якого зразка створювалися існуючі держави в нашому світі. Проблема пізнання «ідеї держави», безумовно, ширша, ніж проблема побудови «кращої держави», бо зрозумівши ідею держави, ми одночасно зрозуміємо, до чого треба прагнути. Отже, питання про те, наскільки добра держава у Платона другорядне, а важливіше не існуюча держава, але її «ідея».

Отже, з часів античності можемо спостерігати неабияку жвавість у соціально-філософській творчості в питанні бачення кращого суспільного устрою, а на прикладі «Держави» Платона – проект «ідеальної» держави. Щодо стратифікації суспільства, то античні утопісти ділять людей згідно з їхніми здібностями, перш за все душевними, на стани. Кожний із цих станів розглядається необхідним для збереження єдиності і цілісності держави, де загальне благо є вищим за особисте благополуччя і де становий поділ є відображенням «небесного», ідеального зразка облаштування «небесних», ідеальних речей.

Список використаних джерел

1. Віндельбанд, Вільгельм, 1993. 'Платон', К.: *Зовнішторгвидав України*, 176 с. [online] Доступно: <http://platoakademeia.ru/index.php/ru/e-library/researches/itemlist/category/23-vindelband>
2. Лосев, АФ., 1979. 'Платоновский объективный идеализм и его трагическая судьба', В: *Платон и его эпоха, Сборник под ред. X. M. Кессиди*, М., 316 с. [online] Доступно: <http://www.sno.pro1.ru/lib/platon-2400/index.htm>
3. Платон, 2000. 'Держава', пер. з давньогр. Д. Коваль, К: «*Основи*», 355 с. [online] Доступно: <http://litopys.org.ua/plato/plat01.htm>
4. Платон. 'Законы'. [online] Доступно: http://www.lib.ru/POEEAST/PLATO/zakony.txt_with-big-pictures.html
5. 'Політологічний енциклопедичний словник', 2004, ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (ред.) та ін.; *НАНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Укр. асоціація політологів*, Вид. 2–ге, доп. і перероб., Київ: *Гене́за*, 735 с.
6. Поппер, Карл. 'Предположения и опровержения. Рост научного знания. Часть II. Опровержения. Глава 18. Утопия и насиллие'. [online] Доступно: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4711/4730>
7. Свентоховский, А., 2012. 'История утопий: От Античности до конца XX века', Пер. с польск., *Вступ. ст. А. Р. Ледницкого*, Изд. 2–е., М.: *Книжный дом «Либроком»*, 448 с.
8. 'Утопия и утопическое мышление: антология зарубеж. лит.: [пер. с разн. яз.]', 1991, под. ред. В. А. Чаликовой, М.: *Прогресс*, 405 с.
9. Фогт, А., 2007. 'Социальные утопии', пер. с нем. Н. Сторожено, 2–е изд., стер., М.: *КомКнига*, 192 с. (Из наследия мировой философской мысли: социальная философия).
10. Чаликова, В. 'Утопия: история понятия'. [online] Доступно: <http://chalikova.ru/utopiya-istoriya-ponyatiya.html>

References

1. Vindel'band, Vil'gel'm, 1993. 'Platon (Plato)', К.: *Zovnishtorgvydav Ukrainy*, 176 s. [online] Dostupno: <http://platoakademeia.ru/index.php/ru/e-library/researches/itemlist/category/23-vindelband>

platoakademeia.ru/index.php/ru/e-library/researches/itemlist/category/23-vindelband

2. Losev, AF., 1979. 'Platonovskij ob'ektivnyj idealizm i ego tragicheskaja sud'ba (Plato's objective idealism and its tragic fate)', V: *Platon i ego jepoha, Sbornik pod red. X. M. Kessidi*, М., 316 s. [online] Dostupno: <http://www.sno.pro1.ru/lib/platon-2400/index.htm>

3. Platon, 2000. 'Derzhava (State)', per. z davn'ogr. D. Koval', K: «*Osnovy*», 355 s. [online] Dostupno: <http://litopys.org.ua/plato/plat01.htm>

4. Platon. 'Zakony (Laws)'. [online] Dostupno: http://www.lib.ru/POEEAST/PLATO/zakony.txt_with-big-pictures.html

5. 'Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk (Political encyclopedic dictionary)', 2004, red. kol.: Ju. S. Shemshuchenko (red.) ta in.; *NANU, In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo, Ukr. asociacija politologiv*, Vyd. 2–ge, dop. i pererob., Kyi'v: *Geneza*, 735 s.

6. Popper, Karl. 'Predpolozhenija i oproverzhenija. Rost nauchnogo znanija. Chast' II. Oproverzhenija. Glava 18. Utopija i nasilie (Assumptions and refutations. The growth of scientific knowledge. Chapter 18. Utopia and Violence)'. [online] Dostupno: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4711/4730>

7. Sventohovskij, A., 2012. 'Istorija utopij: Ot Antichnosti do konca XX veka (The history of utopias: From Antiquity to the end of the twentieth century)', Per. s pol'sk., *Vstup. st. A. R. Lednickogo*, Izd. 2–e., M.: *Knizhnij dom «Librokom»*, 448 s.

8. 'Utopija i utopicheskoe myshlenie: antologija zarubezh. lit.: [per. s razn. jaz.] (Utopia and utopian thinking: an anthology abroad. Lit.: [trans. with different lang.])', 1991, pod. red. V. A. Chalikovej, M.: *Progress*, 405 s.

9. Fogt, A., 2007. 'Social'nye utopii (Social utopias)', per. s nem. N. Storozhenko, 2–e izd., ster., M.: *KomKniga*, 192 s. (Iz nasledija mirovoj filosofskoj mysli: social'naja filosofija).

10. Chalikova, V. 'Utopija: istorija ponjatija (Utopia: the history of the concept)'. [online] Dostupno: <http://chalikova.ru/utopiya-istoriya-ponyatiya.html>

* * *